

Αγιολογική Αφηγηματολογία :
Βιογράφοι και Συναξαριστές τῶν Ἁγίων

Ὑπό
Αριάδνης Σαραντουλάκου, Δρ. Θ.
Ε.ΔΙ.Π. τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Σεβασμιώτατοι Ἅγιοι Ἀρχιερεῖς
Πανοσιολογιώτατε Πρόεδρε
Σεβαστοὶ Πατέρες
Ἀξιότιμοι κυρίες καὶ κύριοι

Ἡ ἀγιολογικὴ ἀφηγηματολογία μὲ τὴν ἀξιόλογη εἰσφορὰ τῆς θεωρίας τῆς ἀφήγησης στὴν ἐπεξεργασία ἀγιολογικῶν κειμένων καὶ τὴν ἐφαρμογὴ ὄρων, μεθόδων καὶ τεχνικῶν τῆς συμβάλλει τόσο στὸν ἐμπλουτισμὸ αὐτῶν κατόπιν ἀναλύσεως τῶν «ἰδιοτυπιῶν» τους ὅσο καὶ στὴν εὕρεση τῆς «πρωτοτυπίας» καὶ τῆς ἀποτελεσματικότητάς τους γιὰ τὴν καλύτερη μετάδοση τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος.

Συγγραφεῖς ἐπώνυμοι καὶ ὄχι ἀνώνυμοι κειμένων τῆς ἐλληνικῆς ἀγιογραφίας θὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς εἰσηγήσεως πού μᾶς ἀνατέθηκε ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὀριοθετώντας αὐτὸ χρονικὰ ἀπὸ τὸν 8^ο μέχρι τὸν 15^ο αἰώνα. Ὁ περιορισμένος χρόνος διάρκειας τῆς εἰσηγήσεως κάνει φανερό ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά γίνει λεπτομερὴς ἀναφορὰ σέ ὅλους τοὺς βιογράφους καὶ τὸν τρόπο ἐπεξεργασίας τῶν κειμένων τους ἀλλὰ θὰ ἐπικεντρωθοῦμε σέ ὀρισμένες περιπτώσεις πού θεωρήσαμε πιο χαρακτηριστικές.

Ἡ θεολογικὴ κάθαρση ἀπὸ παρεισφύσεις αἰρετικῶν στοιχείων πού ἀλλοιώνουν τὴν δογματικὴ ἀκρίβεια ἢ ἱστορικότητα τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων ὅπως καὶ ἡ σχέση ὕφους καὶ περιεχομένου τους πού πέρασε διακυμάνσεις ὡς πρὸς τὸ ἂν τὸ «ὑψηλό» περιεχόμενο θέματος πού διαχειρίζονται χρειάζεται ἢ ὄχι ρητορικό καλλωπισμὸ, δίνουν ἀπάντηση στὴν σπουδαιότητα τοῦ ρόλου τοῦ ἀγιογράφου στὴν συγγραφή ἑνὸς κειμένου· ἡ τέχνη συγγραφῆς ἀποτελεῖ τὸ «ὄχημα» καὶ ὁ ἀγιογράφος τὸ μέσο διάδοσης τῶν ἁγίων στοὺς ἀναγνώστες ἢ ἀκροατήρι¹.

Στὴν στυλιστικὴ ἀναβάθμιση τῶν Βίων τῶν ἁγίων πού ἀποτελοῦσε ἕναν ἀπὸ τοὺς κύριους στόχους τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, στοὺς πρῶτους αἰῶνες δέν δόθηκε καὶ μεγάλη προσοχὴ ἀπὸ τίς «μεταφράσεις» καθὼς ἡ σύνθεσή τους ἀποσκοποῦσε στὴν «ὑποβίβαση» τοῦ ὕφους πρὸς

¹ Σ. Πασχαλίδη, *Ἐν ἁγίοις. Εἰδικὰ Θέματα Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς ἀγιολογίας*, τ. Α, ἐκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.77-79, 83-84. Πρβλ. I. Sevcenko, *Levels of Style in Byzantine Prose*, JOB 31/1 (1981): 289-312. Cl. Rapp, *Byzantine Hagiographers as Antiquarians, Seventh to Tenth Centuries*, BF XXI (1995) 31-42.

ὄφελος τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ ἢ ἀκροατηρίου. Παραδειγματικά ἀναφέρονται ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Σπυριδῶνος πού ἀρχικά εἶχε γραφεῖ σέ ἱαμβικό στίχο καί ἀργότερα τέθηκε σέ πεζό λόγο καί ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Ἐλεήμονος ὑπό Λέοντος Νεαπόλεως, πού ὀλοκληρώθηκε καί ὑποβιβάστηκε ἀπό τό ἀρχικό του ὕφος ἀπό τούς Ἰωάννη Μόσχο καί Σωφρόνιο². Θά μπορούσε κάποιος νά πει ὅτι ἡ στυλιστική ὑποβάθμιση ἦταν χαρακτηριστικό μέχρι τόν ἔβδομο αἰώνα ἐνῶ ἡ ὑφολογική ἀναβάθμιση σχετίζεται μέ τήν ἀγιογραφία μετά τήν εἰκονοκλαστική ἀναβίωση. Αὐτό ὅμως εἶναι παραπλανητικό καθώς καί ὁ Συμεών Μεταφραστής μερικές φορές ὑποβαθμίζει τό ὕφος τῶν κειμένων του, υἱοθετώντας ἕνα λεξιλόγιο μίας πιο καθομιλουμένης γλώσσας. Ὁ Ψελλός, στό Ἐγκώμιο του γιά τόν Συμεών, τόν ἐπαινεῖ πού δημιούργησε μία ὑφολογική ἰσορροπία στά κείμενά του πού μπορούσε νά γίνει κατανοητή ἀπό τούς πολλούς καί συγχρόνως δέν προκαλοῦσε τήν ἐκλεπτυσμένη παιδεία τῶν λίγων μορφωμένων³.

Ἡ ἐπανασυγγραφή Βίων ἁγίων ὀφείλε νά γίνεται μέ σεβασμό στό περιεχόμενό τους. Ἡ αὐθεντικότητα, γνησιότητα καί φιλαλήθεια τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων ἦταν σημαντικό ζήτημα γιά τήν Πενθέκτη Οἰκουμενική Σύνοδο (692 μ.Χ) πού ἀπαγόρευσε τήν ἔκδοση καί διάδοση «ψευδῶν» Πράξεων Μαρτύρων (π.χ. Μαρτύριον ἁγίων Κηρύκου καί Ἰουλίττης)⁴. Ἡ παλαιότερη ἐπίσης ἔκδοση Βίου ἑνός ἁγίου μπορεῖ πολιτικά ἢ ἰδεολογικά νά εἶναι ἀκατάλληλη καί νά χρειάζεται διόρθωση (π.χ. Βίοι ἁγίου Ἰωαννικίου τοῦ Μεγάλου)⁵ ἢ ὁ συγγραφέας νά προσθέτει συμπληρωματικό ὕλικό (π.χ. Βίος Συμεών τοῦ Σαλοῦ ἀπό Λεόντιο Νεαπόλεως πού ἐξηγεῖ ὅτι ἤδη ἔχει γράψει ἕναν μικρότερο Βίο, ἀλλά κατάλαβε ὅτι πρέπει νά τόν ἐπανασυγγράψει καθώς ἤρθαν στήν ἀντίληψή του πλῆθος λεπτομερειῶν⁶ ἢ ὁ Γεώργιος Ἀλεξανδρείας πού τονίζει ὅτι στήν συγγραφή του γιά τόν Βίο Ἰωάννη Χρυσοστόμου προσθέτει ὕλικό συμπληρώνοντας ἔτσι τόν ἤδη ὑπάρχοντα Βίο ἀπό τόν Παλλάδιο⁷.

Ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα στό ἀναγνωστικό κοινό ἢ ἀκροατήριό ἀπό τήν ἐπανασυγγραφή Βίων ἁγίων καί ἀσκητῶν, ἀνδρῶν καί γυναικῶν, τῶν πρώτων αἰώνων εἶναι νά ἀπεικονίζονται ὡς πρότυπα χριστιανικῆς ζωῆς πού καλοῦν τούς πιστούς νά τούς μιμηθοῦν. Στόν Βίο τοῦ ἁγίου

² Cl. Rapp, *Byzantine Hagiographers as Antiquarians, Seventh to Tenth Centuries*, σ. 36.

³ Cl. Rapp, *Byzantine Hagiographers as Antiquarians, Seventh to Tenth Centuries*, σ. 37.

⁴ Σ. Πασχαλίδη, *Ἐν ἁγίοις*, σ.78-79.

⁵ Cl. Rapp, *Byzantine Hagiographers as Antiquarians, Seventh to Tenth Centuries*, σ. 38· πρβλ. C. Mango, *The two Lives of St. Ioannikios and the Bulgarians*, *Harvard Ukrainian Studies* 7 (1983), 393-404.

⁶ Cl. Rapp, *Byzantine Hagiographers as Antiquarians, Seventh to Tenth Centuries*, σ. 38· πρβλ. A.-J. Festugière σέ συνεργασία μέ Rydèn Léontios de Néapolis, *Vie de Syméon le Fou et Vie de Jean de Chypre*, Paris 1974, 103, 1. 7-8.

⁷ F. Halkin, *Douze récits byzantins sur Saint Jean Chrysostome*, Subs. Hag.60, Brussels, 1977, σ.72.

Αντωνίου από τόν Μέγα Αθανάσιο αναφέρεται : «οἶδα δε ὅτι καί ὑμεῖς ἀκούσαντες, μετά τοῦ θαυμάσαι τόν ἄνθρωπον, θελήσετε καί ζηλῶσαι τήν ἐκείνου πρόθεσιν»⁸. Στό Μηνολόγιο τοῦ Μεταφραστῆ πάλι ὑπάρχει συχνή πρόσκληση μέσα ἀπό τούς Βίους πρὸς «μίμησιν» καί «ζῆλον»⁹. Ὁ Ψελλός χρησιμοποιεῖ τό τρίπτυχο «μνήμη», «μίμησις», «τύπωσις»¹⁰.

Στούς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες, τά περισσότερα ἀγιολογικά κείμενα γράφονται ὡς ἐνιαῖο κείμενο, δηλ., κάθε κείμενο γράφεται γιά ἓνα συγκεκριμένο τοπικό σκοπό καί ὄχι ὡς μέρος μιᾶς συλλογῆς¹¹. Στό πλαίσιο τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος καί πρώιμης Βυζαντινῆς ἀγιογραφίας (ἔβδομο μέ ὄγδοο αἰῶνα) κάνουν τήν ἐμφάνισή τους οἱ ἀγιογραφικές λειτουργικές συλλογές καί δημιουργεῖται ἓνα νέο καθεστῶς γιά τά ἀγιολογικά κείμενα ὡς ἀναπόσπαστο μέρος τῆς Θείας λατρείας. Ἀπό τό τέλος τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, βλέπουμε μία νέα ομάδα ἀνθρώπων μέ ἐπιρροή στήν Κωνσταντινούπολη ὡς συγγραφείς καί γνῶστες τῆς ἀγιογραφίας. Ὁ κατάλογος εἶναι μακρὺς καί περιλαμβάνει πρόσωπα πού εἶχαν λάβει μία ἐνδελεχὴ ἐκπαίδευση¹², ὀρισμένοι ἀπό αὐτούς ἦταν γιοὶ ὑψηλόβαθμων κρατικῶν ὑπαλλήλων¹³, ἀλλὰ ὅλοι εἶχαν ἐπιλέξει μία «θησκευτική» σταδιοδρομία, εἴτε κάτω ἀπὸ τό Πατριαρχεῖο, ὡς ἱερεῖς, ἐπίσκοποι καί πατριάρχες ἢ ὡς ἡγούμενοι Μονῶν. Τά περισσότερα ἀπὸ τά κείμενα τους ἦταν σέ ὑψηλό ὕψος, σύμφωνα μέ τά ἰδανικά τοῦ πρώτου Βυζαντινοῦ ἀνθρωπισμοῦ¹⁴.

Ὁ Βίος καί τό μαρτύριο (765) τοῦ ἀγίου Στεφάνου τοῦ Νέου (BHG 1666) ἀποτελεῖ τόν ἀρχαιότερο ἐκτεταμένο βίο τῆς Κωνσταντινούπολης ἀναφερόμενο σέ σύγχρονο ἅγιο κατὰ τίς περιόδους τῆς Εἰκονομαχίας (730-787 καί 815-843). Ἐγράφη τό 809 ἀπὸ τόν διάκονο **Στέφανο τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως** καί ἀποτελεῖ ἓνα ἐκλεπτυσμένο κείμενο μέ ἱστορικό ρεαλισμό, χωρίς νά ἀφήνει ἀσαφή τά ὅρια μεταξὺ ἀγιογραφίας καί ἱστοριογραφίας. Ἐπίσης ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀγιογραφία δέν ἀπὸτελεῖ ὑπόθεση τῆς Κωνσταντινούπολης καί ἡ ἀφιέρωση τοῦ κειμένου στὸν ἡγούμενο Μονῆς Αὐξεντίου Βιθυνίας Ἐπιφάνιο, τονίζει τό ρόλο κλειδί πού ἀνέλαβε ἡ μοναστηριακὴ αἰγίδα στήν παραγωγή ἀγιογραφίας καί τόν ἄμεσο πνευματικὸ καί λογοτεχνικὸ δεσμό πού συνδέει τήν περιφέρεια μέ τήν βυζαντινὴ πρωτεύουσα¹⁵.

⁸ PG.26, 837B.

⁹ Βίοι : Ἰωάννη Ἐλεήμονος PG.114,896A· Ἀβραμίου PG.115,45A· Νικολάου PG.116,317A· Σπυριδῶνος PG.116,417A. Πρὸβλ. Cl. Rapp, *Byzantine Hagiographers as Antiquarians, Seventh to Tenth Centuries*, σ. 42.

¹⁰ Μ. Ψελλοῦ, *Ἐγκώμιον εἰς τόν Μεταφραστὴν κύρ Συμεῶν*, PG 114, 193A.

¹¹ Βλ. EHRHARD I.19 n.3 καί III.942-67.

¹² Βλ. Efthymiadis. *The Life of patriarch Tarasios*, σ. 39.

¹³ Ὁ Ταράσιος ἦταν γιὸς δικαστῆ ἐνῶ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης γιὸς κρατικοῦ λειτουργοῦ.

¹⁴ Βλ. Lemerle's discussion *Le premier humanisme*, σ. 7-8.

¹⁵ P.G. 100, 1069-1186. Πρὸβλ. Stephanos Efthymiadis, *Hagiography from the 'dark age' to the age of Symeon Metaphrastes (eighth- tenth centuries)*, *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Volume I : *Periods and places*, ed. By Stephanos Efthymiadis, Ashgate, σ.100-101.

Ο ὄσιος **Θεόδωρος ὁ Ὁμολογητῆς ἡγούμενος Μονῆς Στουδίου** ἐκτός ἀπό τήν ἐνασχόλησή του μέ «παραδοσιακούς» ἀγίους, γράφει ἐπικήδειους λόγους γιά τήν μητέρα του Θεοκτίστη (BHG 2422) καί γιά τόν θεῖο του Πλάτωνα ἡγούμενο τῆς Μονῆς Σακκουδίων στή Βιθυνία (BHG 1553) μέ διάσπαρτα αὐτοβιογραφικά στοιχεῖα πού ἀποκαλύπτουν μία προσπάθεια προώθησης «οἰκογενειακῆς τιμῆς» καί συγχρόνως τοῦ κοινοβιακοῦ ιδεώδους μιᾶς νέας γενιᾶς ἰδρυτῶν μοναστηριῶν. Γιά τόν ὄσιο Θεοφάνη τόν ὁμολογητή, τόν νονό του, ὁ Θεόδωρος ἔγραψε ἕνα ὑψηλοῦ ὕφους Πανηγυρικό διανθισμένο μέ καλαίσθητη φρασεολογία πού ἀποτελεῖ πρότυπο στήν παραγωγή ἀγιογραφίας καί συνδυάζει τό ἥρωϊκό στοιχεῖο μέ θεολογική ἐπιχειρηματολογία γιά τήν ἀποκατάσταση τῶν εἰκόνων. Γιά τόν ὄσιο Θεοφάνη, ἔγραψε σέ πλήρη ἀνεπτυγμένη μορφή Βίο (BHG 1787z) καί ὁ **Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μεθόδιος** πού συγκρίνοντας μόνο τό βασικό βιογραφικό πλαίσιο τοῦ Βίου μέ τό Ἐγκώμιο πού ἔγραψε ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ἡ ἐκδοχή τοῦ Μεθοδίου εἶναι πολύ πιο πλούσια σέ βιογραφικές λεπτομέρειες καί ἡ διήγηση τῆς ἐπανάκλησης τοῦ ἀγίου στήν Κωνσταντινούπολη καί ἡ συνακόλουθη ἐξορία του στό νησί Σαμοθράκη διανθίζεται ἀπό πολεμική κατά τῶν Εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων μέ μορφή λεκτικῶν ἐπιθέσεων ἐναντίον τους ἢ μέ ἐπαίνους στήν εἰκονόφιλη αὐτοκράτειρα Εἰρήνη¹⁶.

Ο **Ἰγνάτιος Διακόνου**, μητροπολίτης Νικαίας πού καθαιρέθηκε μέ τήν ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων, μαθητής τοῦ πατριάρχη Ταρασίου, ἦταν εὐρυμαθής καί εἶχε ὑψηλή μόρφωση καί ἐγκύκλιο παιδεία. Παρουσίασε παλινδρομήσεις στήν εἰκονομαχική παράταξη ἀλλά πρός τό τέλος τῆς ζωῆς του μεταμελήθηκε καί ἔγραψε συγγραμμάτα μέ εἰκονολατρικές ἀναφορές. Συνέγραψε ιδιαίτερης σημασίας ἀγιολογικά κείμενα καί οἱ Βίοι ἰδίως τῶν πατριαρχῶν Ταρασίου καί Νικηφόρου διακρίνονται ὡς πρός τό ὑψηλό ἐπίπεδο καί τό ρητορικό χαρακτήρα τους. Ὁ Βίος γιά τόν Νικηφόρο εἶναι τό μεγαλύτερο ἀπό τά ἀγιολογικά κείμενά του καί θεωρεῖται τό τελειότερο, τό πιό περίτεχνο ἀπό ἄποψη γλώσσας καί τρόπου γραφῆς. Ἐπίσης εἶναι πλούσιο σέ ἱστορικά στοιχεῖα, πολύτιμα γιά τήν πολιτική ἀνασύνθεση τῆς Β' Εἰκονομαχικῆς περιόδου. Ἡ διαμάχη πατριάρχη καί αὐτοκράτορα Λέοντα Ε' τοῦ Ἀρμένιου διαδραματίζεται σέ μορφή πλατωνικοῦ διαλόγου καί παρουσιάζει ὅλα τά κριτικά σημεῖα μιᾶς θεολογικῆς ἀναμέτρησης μεταξύ ἐκείνων πού ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ θεότητα μπορεῖ νά ἀπεικονιστεῖ σέ ἀνθρώπινη μορφή καί σέ ἐκείνους πού τό ἀρνοῦνται¹⁷.

Ο **Νικήτας τῆς Ἀμνείας** (822) γράφει τόν **Βίο ἀγίου Φιλαρέτου τοῦ Ἐλεήμονος**, (BHG 1511z), πού ἦταν παππούς του. Τό πορτρέτο τοῦ

¹⁶ St. Efthymiadis, *Hagiography from the 'dark age'*, σ.102-104.

¹⁷ http://asiaminor.ewh.gr/Forms/flLemmaBody.aspx?lemmaid=4542#endNote_11. Πρβλ. St. Efthymiadis, *Hagiography from the 'dark age'*, σ.104-106.

ἔγγαμου μέ παιδιά καί πλούσιου γεωργοῦ πού πλουσιοπάροχα μοίραζε ἐλεημοσύνη στους φτωχοῦς τῆς Παφλαγονίας (Μ. Ἀσία) δέν συγκρίνεται μέ κανένα ἀπό τά προαναφερθέντα μοντέλα ἀγίων παρά μόνο μέ τήν βιβλική φιγούρα τοῦ Ἰώβ, καθώς ἔχασε ὅλα τά ὑπάρχοντά του ὄχι ὁμως τήν ὑπομονή καί τήν πίστη του πού μέ θεία πρόνοια στό τέλος ἀμείβονται¹⁸.

Οἱ πρωταγωνιστές στήν ἀγιολογία τοῦ ἑνατου αἰώνα δέν ἀνήκουν στόν χῶρο τοῦ παλατιοῦ οὔτε τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱεραρχῶν, ἀλλά κυρίως στους μοναστηριακοῦς καί ἀσκητικούς κύκλους τοῦ ὄρους Ὀλύμπου τῆς Βιθυνίας πού ἀπετέλεσε λίκνο γιά τόν βυζαντινὸ μοναχισμό γιά τούς ἐπόμενους δύο αἰῶνες. Σέ κάποιους ἀπό αὐτούς τούς ἀγίους συναντᾶται τό φαινόμενο πού ὁ Kazhdan ὀνομάζει «ζεύγη» Βίων· δηλ. οἱ Βίοι τους διασώθηκαν σέ δύο διαφορετικές ἐκδόσεις καί φυσικά ἐγείρουν ζητήματα χρονολόγησης καί ἀλληλοεξάρτησης καί θεωρεῖται ὅτι αὐτό ἔγινε ὄχι ὡς ἀποτέλεσμα ἀναθεώρησης, ἀλλά ὡς ἀποτέλεσμα λογοτεχνικῶν καί πολιτικῶν προτεραιοτήτων. Μία τέτοια περίπτωση ἀποτελοῦν οἱ Βίοι τοῦ ὀσίου Ἰωαννίκιου τοῦ Μεγάλου πού ἂν καί οἱ δύο βιογραφίες κυμαίνονται στό ἀσκητικό, προφητικό καί θαυματουργικό χάρισμα τοῦ ἀγίου, οἱ βιογράφοι του μοναχός Πέτρος (BHG 936) καί μοναχός Σάββας (BHG 935) παρακινοῦνται ἀπό διαφορετικούς λόγους πρὸς συγγραφή¹⁹. Ὁ μοναχός Σάββας μάλιστα πρωτοτυπεῖ στήν ἑλληνική ἀγιογραφία, καθώς ἴσως εἶναι ὁ μόνος πού βιογράφησε δύο φορές τό ἴδιο πρόσωπο σέ διάστημα μίας δεκαετίας. Πρόκειται γιά τούς δύο Βίους τοῦ ὀσίου Πέτρου τῆς Ἀτρώας (BHG 2364-5), πού στήν δεύτερη ἐκδοχή του τόν ἀναθεώρησε ὄχι μόνο μέ ὑφολογικές τροποποιήσεις, ἀλλά καί τόν διεύρυνε μέ παράρτημα 26 μεταθανάτιων θαυμάτων τοῦ ἀγίου²⁰.

Δέν εἶναι μόνο τό ζήτημα τῆς Εἰκονομαχίας πού ἀντιμετωπίζεται ἀπό βιογράφους στά κείμενά τους, ἀλλά καί οἱ εἰσβολές ἀπό ἐπιδρομεῖς ὅπως αὐτές τῶν Βουλγάρων καί Ἀράβων. Στά κείμενα παρατηροῦνται παράλληλοι προβληματισμοί γιά τήν ὑπεράσπιση τόσο τῆς πίστεως ὅσο καί τῆς αὐτοκρατορίας. Τέτοιο ἱστορικό γεγονός ἀποτελεῖ ἡ ἦττα τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ στό Ἀμόριο τῆς Φρυγίας, ἀπό τούς Ἀραβες τό 838, πού στοίχισε τήν αἰχμαλωσία καί θανάτωση 42 Βυζαντινῶν ἀξιωματικῶν καί στρατιωτῶν. Ἐχωρίζει ἐκτενές καί μέ θεολογικό ὑπόβαθρο κείμενο τοῦ μοναχοῦ Εὐωδίου²¹ (BHG 1211) πού ἐπικεντρώνεται διηγηματικά στό διάλογο τῶν βυζαντινῶν ἀξιωματούχων μέ τούς ἐκπροσώπους τοῦ

¹⁸ St. Efthymiadis, *Hagiography from the 'dark age'*, σ.110.

¹⁹ Cl. Rapp, *Byzantine Hagiographers as Antiquarians, Seventh to Tenth Centuries*, σ. 38· πρβλ. C. Mango, *The two Lives of St. Ioannikios and the Bulgarians*, σ.393-404.

²⁰ St. Efthymiadis, *Hagiography from the 'dark age'*, σ.110.

²¹ Εὐωδίου Μοναχοῦ, *Οἱ 42 μάρτυρες τοῦ Ἀμορίου*, Εἰσαγωγή, μετάφραση καί σχόλια ἀπό Στέφανο Εὐθυμιάδη, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1989.

χαλίφη πού τελικά δέν κατάφεραν νά τούς μεταστρέψουν στό ισλάμ. Μέσα από τίς φράσεις τοῦ κειμένου ὁ ἀγιογράφος ἀσκεῖ πολεμική στό ισλάμ καί ὑπεράσπιση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως²².

Ὁ **Μέγας Φώτιος** (820-893) Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως στό ἔργο του «Μυριόβιβλος» ἢ «Βιβλιοθήκη», ὁκτώ κώδικες μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν Βίοι ἀγίων²³. Στοιχεῖο πού γίνεται ἀμέσως ἐμφανές εἶναι ὅτι τά κείμενα αὐτά ἀφοροῦν σημαντικές πολιτικά προσωπικότητες τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας καί ἀπό τήν ἄλλη ὅτι τό θρυλικό στοιχεῖο τοῦ Βίου τῶν ἀγίων παίζει μᾶλλον περιορισμένο ρόλο στήν ἐπιλογή του.

Ἡ πρακτική τῆς Δεύτερης Σοφιστικῆς εἶναι ἐντελῶς φυσιολογική στόν Φώτιο καί κλειδί γιά τήν κατανόησή του εἶναι ὁ παραλληλισμός λεξιλογίου μεταξὺ ἠθικῆς καί λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Γιά τήν λογοτεχνική κριτική του, ὁ Φώτιος χρησιμοποιεῖ κυρίως τά ἐργαλεῖα πού παρέχονται ἀπό τήν ρητορική παράδοση τῆς ἀρχαιότητος, εἰδικά τήν ὀρολογία πού κωδικοποιήθηκε ἀπό τόν Ἑρμογένη στό 2ο μ.Χ. αἰ., ἀλλά δανεῖζεται καί ἀπό προγενέστερους συγγραφεῖς, ὅπως τούς Δημήτριο καί Διονύσιο ἀπό τήν Αλικαρνασσό. Ἡ ὀρολογία τοῦ Φωτίου «ρυθμίζεται ἔτσι ὥστε τά περιγραφικά ἐπίθετα τῶν λογοτεχνικῶν προτύπων νά γίνονται ταυτόσημα μέ αὐτά πού ἐκφράζουν τά ἰδανικά τῆς χριστιανικῆς συμπεριφορᾶς». Περισσότερο λεπτομερῆς λογοτεχνική κριτική γίνεται στόν ἀγιογραφικό κώδικα 96, Βίος Ἰωάννη Χρυσοστόμου, ἔργο τοῦ Γεωργίου Ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας πού ἀποτελεῖ πρότυπο κατά τόν Hägg **στό εἶδος τῆς «ἐπιτομῆς»**. Μέσα ἀπό σύγκριση μέ τό ἀρχικό κείμενο, ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Φώτιος συχνά διάβαζε ἀρκετές σελίδες κειμένου, πρὶν γράψει (ἢ ὑπαγορεύσει) τήν περίληψή του. Στις «ἀναλυτικές ἐπιτομές» κάνει «σημειώσεις» προκειμένου νά προκύψουν ἀλλαγές μόνο ἐντός τμήματος δύο ἢ πέντε ἢ δέκα σελίδων καί σέ περιπτώσεις αὐτοῦσιου δανεισμοῦ ἀποδεικνύει τήν ἄμεση πρόσβασή του στό ἀρχικό κείμενο. Τά «ἀποσπάσματα» ἀντιγράφονται ἀπευθείας ἀπό τό ἀρχικό κείμενο, μερικές φορές συμπεριλαμβανομένων καί προφανῶν φθορῶν καί ὀρθογραφικῶν λαθῶν. Ἐπίσης ὁ Φώτιος διατήρησε μόνο βασικά βιογραφικά στοιχεῖα τοῦ κειμένου παραλείποντας σειρὰ μακρῶν καί μονότονων ἐποικοδομητικῶν ἀποσπασμάτων καθῶς καί κάποιων ἄχρηστων ἐπαναλήψεων. Στήν «ἀναλυτική ἐπιτομή» πρόθεσή του εἶναι

²² St Efthymiadis, *Hagiography from the 'dark age'*, σ. 114.

²³ 1) Γεωργίου Ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, Εἰς τόν Βίον τοῦ Χρυσοστόμου (cod 96), P.G. 104, σ.341-360· 2) Ἐκλογαί τοῦ Βίου Γρηγορίου τῆς Ρωμαίων Ἐκκλησίας ἀρχιερέως, (cod 252) P.G. 104, σ.95-100· 3) Ἐκλογαί ἐκ τοῦ Βίου τοῦ Ἀθανασίου, (cod. 258) P.G. 104, σ.131-158· 4) Μαρτύριον τῶν ἀγίων ἑπτὰ Παίδων, (cod. 253) P.G. 104, σ.100-102· 5) Μαρτύριον Τιμοθέου τοῦ Ἀποστόλου, (cod. 254) P.G. 104, σ.101-104· 6) Μαρτύριον τοῦ Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου, (cod. 255) P.G. 104, σ.103-106· 7) Βίος Παύλου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκόπου τοῦ Ὁμολογητοῦ, (cod. 257) P.G.104,σ.119-132· 8) Πολιτεία τῶν ἀγίων Πατέρων Μητροφάνους καί Ἀλεξάνδρου, ἐν ἧ καί ὁ βίος Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, (cod. 256) P.G. 103, σ.105-120.

νά ακολουθήσει τήν πορεία τῶν γεγονότων, μέ χρονολογική σειρά. Αναφέρεται στά σημεία-σταθμούς τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου, στά πιά σημαντικά πρόσωπα πού συναναστρέφεται, στήν συγγραφική του δραστηριότητα, στίς θεολογικές ἢ πολιτικές ἀντιπαραθέσεις του στούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, καταγράφει τά θαύματά του καί πάντα μέ σεβασμό στόν συγγραφέα τοῦ κειμένου. Τό πιά σημαντικό εἶναι ὅτι ἀπό τήν προαναφερθεῖσα διαδικασία γίνεται κατανοητή ἡ στάση τοῦ Φώτιου ἀπέναντι στήν ἁγιογραφία πού εἶναι παρόμοια μέ τήν στάση του στήν ἱστοριογραφία, δηλ., διαβάζει ἁγιογραφία γιά νά μάθει τά βασικά γεγονότα τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου καί ὄχι γιά νά λάβει πνευματική οἰκοδομή ἢ αἰσθητική ἀπόλαυση²⁴.

Ἡ ἁγιολογία τήν ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορα **Λέοντος Στ' τοῦ Σοφοῦ** (886-912) παρουσιάζει ἀνθηση καί στυλιστική ἀναβάθμιση Μαρτυριῶν καί Βίων παλαιῶν καί πιά σύγχρονων ἁγίων ἢ ἐπανασυγγραφή τους μέ νέο τρόπο ἀπό λόγιους τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς ἢ ἱεράρχες²⁵.

Στόν **Πανηγυρικό** τοῦ **Νικήτα Παφλαγόνος**, πού ἀποτελεῖται ἀπό 31 κείμενα πού ἐπιγράφονται ὁμοίομορφα διαπιστώνεται ἡ πρόθεση τοῦ γραφέα νά ὑπάρχει συνέπεια ἐορτολογικῆς ἀκολουθίας κειμένων καί νά τούς δοθεῖ μηνολογιακή μορφή σέ ἐτήσιο κύκλο. Τά ἔργα τοῦ Νικήτα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Συμεῶν Πασχαλίδης, τά χαρακτηρίζει γλωσσική ἀναμόρφωση καί υἱοθέτηση τῶν ἀρχῶν τῆς δεύτερης σοφιστικῆς. Ἐπηρεάζεται ἀπό τίς ἀρχές τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καί ἡ δομή τους ἀκολουθεῖ τά κλασικά ρητορικά πρότυπα. Στά ἐγκώμιά του σέ μάρτυρες καί ὁσίους ἐμμένει συνήθως πιστά στούς ἀρχαιότερους Βίους ἢ Μαρτύριά τους. Ἐπίσης κάνει συχνή χρήση ἁγιογραφικῶν χωριῶν καί χαιρετισμῶν στούς ἐπιλόγους του. Χρησιμοποιεῖ τίς Ἀπόκρυφες Πράξεις ἰδιαίτερα προσεκτικά, λαμβάνοντας στοιχεῖα γιά νά δώσει μία πιά ὀλοκληρωμένη διήγηση χωρίς νά παρεισφύουν αἰρετικές δοξασίες ἢ ὑποπτες περιγραφές. Ἐκτενῆς χρήση τοῦ ἁγιολογικοῦ ἔργου του γίνεται ἀπό τό Μηνολόγιο τοῦ Συμεῶν Μεταφραστή. Ἔργο τοῦ Νικήτα ἀποτελεῖ καί ὁ Βίος πατριάρχου Ἰγνατίου, πού εἶναι ἀξιόλογο περισσότερο γιά τόν ἱστορικό παρά οἰκοδομητικό του προσανατολισμό καί περικλείει ἐκτενή λίστα μέ ὑποστηρικτές τῶν δύο ἀντίθετων πλευρῶν²⁶.

²⁴ Βλ. T. Hägg, *Photius as Reader of Hagiography. Selection and Criticism*, DOP 53 (1999): 43-58. Πρβλ. Jacques Bompaire, *Photius et la seconde sophistique, d'après La Bibliothèque*, περ. *Travaux et Memoires*, vol.8, 1981, σ.79-82. Πρβλ. G.Kustas, *The Literary Criticism of Photius : A Christian Definition of Style*, *Hellenika* (Thessalonike) 17 (1962) : 132- 169. D. Afinogenov, *Patriarch Photius as Literary Theorist : Aspects of Innovation*, BSI 56 (1995) : 339-345.

²⁵ St Eftymiadis, *Hagiography from the 'dark age'*, σ. 114-115. Πρβλ. *Kirchen Lexikon* (in German). Retrieved August 20, 2011.

²⁶ Σ. Πασχαλίδης, *Νικήτας Δαβίδ Παφλαγών. Τό πρόσωπο καί τό ἔργο του. Συμβολή στή μελέτη τῆς προσωπογραφίας καί τῆς ἁγιολογικῆς γραμματείας τῆς προμεταφραστικῆς περιόδου*, Βυζαντινά κείμενα καί Μελέται, τ.28, Θεσσαλονίκη 1999, σ.300-316.

Σέ αὐτή τήν περίοδο βιογράφοι ἔχουν γιά κεντρικά πρόσωπα τῶν κειμένων τους καί γυναῖκες. Ὁ **πρεσβύτερος Γρηγόριος**, βιογραφεῖ τόν **Βίο τῆς ὁσίας Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκη (812-892)**. Πρόκειται γιά τήν πιό ἐκτενῆ βιογραφία στό Βυζάντιο πού ἀφορᾷ γυναῖκα ἁγία καί ἡ πλοκή ἐκτυλίσσεται μέσα ἀπό ἀνταλλαγὴ διαλόγων. Πρόκειται γιά ἕνα πολυεπίπεδο κείμενο πού ἐνσωματώνει α) συνοπτικὴ βιογραφία τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου ἀρχιεπισκόπου καί ὁμολογητοῦ Θεσσαλονίκης καί β) ἀντι-εἰκονομαχικὴ ὁμιλία τοῦ Ἀντωνίου πρὸς τόν αὐτοκράτορα Λέοντα Ε τόν Ἀρμένιο²⁷.

Μέ ἐνσωματωμένα μυθοπλαστικά στοιχεῖα πού δέν ἀντικρούουν τήν ἱστορικὴ του ἀκρίβεια, εἶναι τὸ **λογοτεχνικὸ ἀριστούργημα τοῦ Νικήτα Μάγιστρον, Βίος ὁσίας Θεοκτίστης Λέσβου** καί ἀποτελεῖ μία περίτεχνη ἀναπροσαρμογὴ τοῦ Βίου τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας. Ὁ Νικήτας μέ περισσότερη γλαφυρότητα ἀπὸ ὅτι ὑπάρχει στό πρότυπο-κείμενό του καί μέ τήν τεχνικὴ τῆς «ἱστορίας μέσα στὴν ἱστορία» (ἐγκιβωτισμός), ξετυλίγει τήν διήγησή του²⁸.

Ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ διὰ Χριστόν σαλοῦ πού συντάχθηκε ἀπὸ τόν πρεσβύτερο τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινούπολης **Νικηφόρο** μαζί μέ τόν Βίο τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου, πού συντάχθηκε ἀπὸ τόν **Γρηγόριο**, ἀκόλουθο τοῦ Βασιλείου καί τόν Βίο τοῦ ὁσίου Νήφωνος ἐπισκόπου Κωνσταντινιανῆς, πού ἔζησε τόν 4^ο αἰώνα στὴν Βυζαντινὴ πρωτεύουσα πρὶν γίνεи ἐπίσκοπος καί **ἄλλοτε μεταφέρεται ἀνώνυμα καί ἄλλοτε ἀποδίδεται σέ κάποιον ἱερομόναχο Πέτρο** προτείνουν ἰδιάζοντα ἀγιολογικά πρότυπα καί ἀναδεικνύουν μία ὀραματικὴ καί ἀποκαλυπτικὴ ἀτμόσφαιρα. Οἱ συγγραφεῖς τῶν Βίων αὐτῶν δέν ἔχουν ὡς ἀρχικὸ στόχο τους τὴν καθιέρωση τιμῆς ἀγιότητος σέ ἕνα ἰδιαίτερο εἶδος, ὅσο τήν

²⁷ St Efthymiadis, *Hagiography from the 'dark age'*, σ.120. Πρὸβλ. Talbot, *Family Cults in Byzantium : the case of St Theodora of Thessalonike*, σ.55-56,61 καί St Efthymiadis, *Medieval Thessalonike and the miracles of its Saints*, σ.58-62.

²⁸ St Efthymiadis, *Hagiography from the 'dark age'*, σ.121. Πρὸβλ. . Delehay H., *La Vie de Sainte Theoctiste de Lesbos*, Βυζάντιον 1(1924)191-200. Φιλόθεου Ζερβάκου, *Ὅσια Θεοκτίστη ἡ Λεσβία*, Ἐν Αθήναις 1977. Τοῦ ἰδίου, *Βίος καί πολιτεία τῆς ὁσίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας*, Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 2001. Π.Ζεργλέντου, *Περὶ τοῦ ἀξιοπύστου τοῦ συναξαρίου Θεοκτίστης τῆς ὁσίας*, *Byzantische Zeitschrift* 10 (1901) 159-165. Α. Κομίνη, *Υμνογραφικὰ στὴν Ὅσια Θεοκτίστη*, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου: Ἡ Ἐκατονταπυλιανὴ καί ἡ Χριστιανικὴ Πάρος (Πάρος 15-19 Σεπτεμβρίου 1996), Πάρος 1998, σ. 245-251. Γ. Ναυπλιώτου, *Θεοκτίστη ἡ Λεσβία πού ἁγιασε στὴν Καταπολιανὴ τῆς Πάρου*, Αθήναι 1931. Φ. Κόντογλου, *Γίγαντες ταπεινοί*, Ἀκρίτας, Αθήνα 1991, σ. 133-142. Δ. Σοφιανοῦ, *Ὁ βίος τῆς ὁσίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας ὡς πηγὴ ἱστορικὴ, φιλολογικὴ καί ἀρχαιολογικὴ*, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου: Ἡ Ἐκατονταπυλιανὴ καί ἡ Χριστιανικὴ Πάρος (Πάρος 15-19 Σεπτεμβρίου 1996), Πάρος 1998, σ. 253-268. Γ. Σωτηρίου, *Λεσβιακὴ Ἀγιολογία ἢ Λεσβιακὸν Λειμωνάριον*, Μυτιλήνη 1958, σ.112-148. Ι. Φουντούλη, *Λεσβιακὰ Ἀγιολογικὰ Μελετήματα Β'*, Μυτιλήνη 2002, σ. 79-138.

κριτική στό ἐκκλησιαστικό καί μοναστηριακό κατεστημένο τῆς ἐποχῆς τους²⁹.

Σημαντικό στοιχείο γιά τούς «νέους» ἀγίους πού βιογραφοῦνται ἀποτελεῖ ὄχι μόνο ὁ τόπος καταγωγῆς τους, ἀλλά καί ὁ τόπος δράσης τους πού ἐπικεντρώνεται στίς δυτικές ἀκτές τῆς Μ. Ἀσίας, στήν Ἑλλάδα καί τήν Κύπρο. Κατά κανόνα αὐτοί οἱ «νέοι» ἅγιοι εἶναι ἰδρυτές καλά ὀργανωμένων κοινοβιακῶν μοναστηριῶν πού πρὶν ἢ στήν μετέπειτα πορεία τους ἀκολούθησαν τήν ἀσκητική ζωή. Ἐπιπλέον ἔρχονται νά προστεθοῦν «νέα ἱερά ὄρη» ὡς ἐξίσου ἐπιβλητικά μοναστικά κέντρα ἀπέναντι στό ὄρος Ὀλυμπος τῆς Βιθυνίας, ὅπως ὁ Ἄθως στήν Μακεδονία, Λάτρος κοντά στήν Μίλητο, Γαλήσιον κοντά στήν Ἐφεσσο, Κυμινάς κοντά στήν Βιθυνία. Οἱ βαρβαρικές ἐπιδρομές, ἡ πειρατεία, ἡ αἰχμαλωσία ὀδηγοῦν στήν μεταφορά τοῦ κέντρου τῆς ἀγιογραφικῆς παραγωγῆς στήν περιφέρεια χωρίς αὐτό νά συνεπάγεται ἔλλειψη ρητορικοῦ καί συνθετικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος τοῦ 10^{ου} αἰώνα κυριαρχεῖται ἀπό τόν αὐτοκράτορα **Κωνσταντῖνο Ζ Πορφυρογέννητο** (913-959) πού ἡ συμβολή του στήν ἀγιογραφία εἶναι διπλή, τόσο ὡς συγγραφέα ὅσο καί ὡς ὑποστηρικτή καί προστάτη της. Ὁ ἐνθουσιασμός του ὅμως γιά τήν καταγραφή τῆς γνώσης, ἀποτυπώνεται στήν ἀνάθεση σύνταξης τοῦ Συναξαρίου καί τήν ἔναρξη ἐργασιῶν γιά τό Μηνολόγιο τοῦ Συμεῶν Μεταφραστῆ.

Τά **Μηνολόγια** εἶναι συλλογές πού συνήθως περιελάμβαναν μόνο κείμενα γιά τίς σταθερές ἡμερομηνίες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, δηλ., κείμενα γιά τούς ἀγίους καί σχετικά μέ τίς σταθερές Δεσποτικές καί Θεομητορικές ἑορτές. Ἀκολουθεῖται τό σταθερό ἡμερολόγιο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους καί τά κείμενα εἶναι τοποθετημένα μέ χρονολογική σειρά ἀρχῆς γενομένης ἀπό τήν 1η Σεπτεμβρίου καί λήξη τήν 31η Αὐγούστου. Τά Μηνολόγια ἀντιπροσώπευαν τήν πλήρη ἐκδοχή ἐκδοσης τῆς Θείας Λειτουργίας καί ὡς λειτουργικό βιβλίο γιά καθημερινή χρήση, ἦταν κυρίως μοναστικό³⁰.

²⁹ Byzantina Symmeikta Vol. 25, 2015 Βιβλιοκρισία: D. SULLIVAN - A.-M. TALBOT - S. MCGRATH, *The Life of Saint Basil the Younger. Critical Edition and Annotated Translation of the Moscow Version*, Washington D.C. 2014 [Dumbarton Oaks Studies XLV], σελ. xii+829. ISBN 2013041388 ἀπό ΑΓΓΕΛΙΑΔΗ Χριστίνα Institute for Byzantine Research, Athens 10.12681/ byzsym. 1211. Πρβλ. St Efthymiadis, *Hagiography from the 'dark age'*, σ. 126-127. Πρβλ. Rydén, *The date and the Life of St. Niphon* (BHG 1317z) καί τοῦ ἰδίου *The Andrew Salos Apocalypse : Greek text, translation and commentary*, DOP 28 (1974), 197-263. Βλ. Kazhdan, *A History of Byzantine Literature (850-1000)*, 185-203.

³⁰ Βλ. Chr.Hogel, *Symeon Metaphrastes. Rewriting and Canonization*, Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen, 2002, σ.39-41. Πρβλ. H. Delehaye. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi adiectis synaxariis selectis*, Bruxelles 1902, σ. iii-v καί J. Noret, *Menologes, synaxaires, menees. Essai de clarification d'une terminologie*, AnBoll 86 (1968): 21-24. EHRHARD I.327-701. M. Mullett and A. Kirby (eds.). *The Theotokos Evergetis and eleventh-century monasticism* Belfast Byzantine Tests and Translations 6.1, Belfast 1994.

Τό **Συναξάριον** συνιστᾶ ἕνα νέο τύπο λειτουργικῆς ἀγιογραφικῆς συλλογῆς πού ἀποτελεῖται ἀπό συντετμημένους Βίους / Μαρτύρια μέ τή σειρά τοῦ ἑορτολογίου. Ὅπως τά Μηνολόγια, ξεκινᾶ τήν 1^η Σεπτεμβρίου καί καταλήγει τήν 31^η Αὐγούστου. Σέ ἀντίθεση μέ τά Μηνολόγια, ὡστόσο, περιλαμβάνονται ὅλοι οἱ ἅγιοι, μέ ἀποτέλεσμα στίς περισσότερες ἡμερομηνίες νά ὑπάρχουν πολλοί ἅγιοι, μέσος ὅρος 3-4. Ἀκόμα κι ἂν τό Συναξάριο ἀρχικά ἀφοροῦσε μόνο τήν Θεία Λειτουργία στήν Ἁγία Σοφία, στή συνέχεια μεταφράστηκε Συριακά, Ἀραβικά καί Κοπτικά. Ὁ πρωτότυπος πρόλογος στό Συναξάριον, ἀπευθύνεται ἀπό τόν ἐραμιστή/συμπλητή Εὐάριστο στόν ἐπίτροπό του, ἕναν ἀνώνυμο αὐτοκράτορα, πού μία ἀραβική μετάφραση ἀποκάλυψε τήν ταυτότητά του πού δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου. Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη ἔνδειξη ἐμπλοκῆς αὐτοκράτορα στήν παραγωγή μίας ἀγιογραφικῆς συλλογῆς³¹.

Τό Μηνολόγιο τοῦ Συμεών Μεταφραστῆ, ἡ ἑλλιπῆς σύνταξη τοῦ ὁποῦ ὑφίσταται μέχρι σήμερα χρονολογεῖται στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ δέκατου αἰώνα ἀλλά ἡ δημοσιεύσή του χρονολογεῖται τόν ἐνδέκατο αἰώνα μετά τόν θάνατο τοῦ Βασιλείου Β' πού ἐμφανίστηκε τό πρῶτο διακοσμημένο/εἰκονογραφημένο χειρόγραφο τοῦ Μηνολογίου τοῦ Μεταφραστῆ³². Ὁ Ehrhard βοήθησε στήν δημιουργία δομῆς στή συλλογή τοῦ Μεταφραστῆ: 10 τόμοι, 148 κείμενα (P.G. τόμοι 114-116) καί ἀναφέρει τρεῖς διαφορετικές μορφές διαδικασίας ἐπεξεργασίας κειμένων γιά τήν σύνταξη πού χρησιμοποιήθηκαν³³:

1. Τό κείμενο πού ἐνσωματώθηκε στό Μηνολόγιο εἶναι μία ἤδη ὑπάρχουσα ἔκδοση, σέ ὀρισμένες περιπτώσεις μέ ἕνα νέο πρόλογο καί ἐπίλογο.
2. Τό κείμενο ἀναδιατυπώθηκε προφορικά, κρατήθηκαν συντομογραφικές σημειώσεις καί στή συνέχεια ἀντιγράφεται σέ κανονική γραφή.
3. Συγκροτεῖται μία νέα ἀφήγηση μέ βάση διάφορες πηγές.

Ὁ Συμεών μετέφερε τά παλαιά κείμενα σέ **ἀττική διάλεκτο**. **Μοντέλο του ἦταν ὁ Νικήτας Παφλαγών** πού ὅπως ὁμως φαίνεται ἀπλοποίησε τήν γλωσσική καί ρητορική πολυπλοκότητα τῶν κειμένων του. Ὁ ἀττικισμός τοῦ Συμεών, ἂν καί συχνά περίπλοκος, ἦταν περισσότερο ἐπικρατούσα τάση παρά ὑψηλή αἰσθητική καί ὁ Ψελλός ἐπιμένει ὅτι τά κείμενα τῆς συλλογῆς τοῦ Μεταφραστῆ προορίζονταν καί γιά μορφωμένο καί γιά συνηθισμένο ἀκροατήριον³⁴.

³¹Chr.Hogel, *Symeon Metaphrastes. Rewriting and Canonization*, σ.55-56. Πρβλ. ODB ὑπό *Synaxarion*.

³²S. Paschalidis, *The Hagiography of the eleventh and Twelfth centuries*, στό *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, vol. I : Periods and Places, ed. By Stephanos Efthymiadis, Ashgate, σ. 144. Πρβλ. Chr.Hogel, *Symeon Metaphrastes. Rewriting and Canonization*, σ.118, 127, 141 κ.έ.

³³Ehrhard II.697-699.

³⁴Chr.Hogel, *Symeon Metaphrastes. Rewriting and Canonization*, σ.139. Πρβλ.Zilliaccus, *Zur stilistischen Umarbeitungstechnik des Symeon Metaphrastes*, *Byzantinische Zeitschrift* 38 (1938) : 333-350. Peyr, *Zur Umarbeitung rhetorischer Texte durch Symeon Metaphrastes*, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 42

Ο Συμεών προσπάθησε και σέ κάποιο βαθμό πέτυχε νά τονίσει τήν **ιδιότητα του Μηνολογίου του ως μία «συλλογή»**. Γιά νά συγκροτηθεῖ μία πραγματική «συλλογή», εἶναι ἀπαραίτητο ὄχι μόνο νά εἶναι μαζί τά κείμενα, ὅπως στά παλαιά Μηνολόγια, ἀλλά πρέπει ἐπίσης νά λειτουργεῖ μέ συσχετισμούς ὁμοιοτήτων καί διαφοροποιήσεων. Ἡ **τεχνική «ἀνύψωσις»** πού ἔχουν ὑποστῆ τά περισσότερα ἀπό τά κείμενα τοῦ Μεταφραστῆ σίγουρα βοήθησε νά λειτουργήσῃ ὡς μία ὁμοιογενῆ συλλογή ὅπως καί ἡ **«σύνθεση τῶν προλόγων»** του. **Ἐνα ἀπό τά συχνά θέματα στους προλόγους του εἶναι ἡ χρησιμότητα τῆς ἀγιολογίας**. Τά κείμενα γιά ἀγίους ἐμπνέουν, τό ἀκροατήριον γιά μίμηση τῶν πράξεων τους καί προτρέπουν στήν ἀρετή. Ἄλλο **χαρακτηριστικό τῶν προλόγων εἶναι ἡ τρέχουσα ἀναφορά στήν εὐχαρίστηση**, γλυκύτητα ἢ ἀκόμα καί τήν εὐτυχία πού ἀποκτᾷ κάποιος ἀκούγοντας βίους ἀγίων. Στους προλόγους του διακρίνονται **ἐπαναλαμβανόμενες «φράσεις εἰσαγωγῆς»** καί εἶναι ιδιαίτερα προφανές στά κείμενα Μαρτυρίων. Ὅπως ἐπεσήμανε ὁ Zilliacus, στά κείμενα Μαρτυρίων τοῦ Μεταφραστῆ χρησιμοποιεῖται εἰδικό λεξιλόγιο καί εἶναι τό μόνο εἶδος κειμένων στήν συλλογή πού ξεχωρίζει καθὼς δέν εἰσάγονται μέ στοιχεῖα «χρονολογικῆς ἐπετηρίδας». Ἡ ὁμοιομορφία τῶν προλόγων ἐξυπηρετεῖ τήν λειτουργία ὑποστήριξης τοῦ κύρους τῶν κειμένων ἀπό τήν διατηρημένη παράδοση. Σημαντικό γιά τό κύρος ἑνός κειμένου εἶναι καί ὁ **τρόπος πού ὁ ἀφηγητής ἀπευθύνεται στό ἀκροατήριό του**. Ὁ Συμεών σχεδόν ποτέ δέν ἔρχεται ἀντιμέτωπος μέ τό ἀκροατήριό του, ἐκτός ἀπό τούς προλόγους. Κάνει, ὡστόσο, συχνά ρητορικές ἐρωτήσεις, καί σηματοδοτεῖ τήν εὐαισθητοποίηση τοῦ ἀκροατηρίου. **Ὁ ἀφηγητής τοῦ κειμένου, ἄλλοτε ὁμοιάζει ἢ ἐκπροσωπεῖ τόν συγγραφέα καί ἄλλοτε ὄχι**. Ἀλλά, γενικά ἐμμένει σέ ἕνα περισσότερο τυπικό καί ἀπρόσωπο τρόπο ὁμιλίας· ἐπιδεικνύει παιχιδιάρικες κλίσεις, ὅπως λογοπαίγνια στά ὀνόματα, ἀλλά πολύ δύσκολα θέτει τόν ἑαυτό του σέ ἕνα πλαίσιο χώρου ἢ χρόνου. Ὁ γενικός κανόνας στήν ἔκδοση τοῦ Μηνολογίου τοῦ Μεταφραστῆ ἦταν, στήν πραγματικότητα, νά διατηρήσῃ τόν ἀρχικό ἀφηγητή, ἀκόμη καί ὅταν αὐτό προκάλεσε προβλήματα (Βίος ὁσίας Θεοκτίστης τῆς Λεσβίας)³⁵.

Κατά τό πρῶτο μισό τοῦ ἐνδέκατου αἰώνα ἔχουμε τίς πρῶτες σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι τό Μηνολόγιο τοῦ Μεταφραστῆ εἶχε ἀποκτήσει περιοπτη θέση καί μαρτυρεῖται ἀπό **τά αὐτοκρατορικά Μηνολόγια καί μία σειρά ἀπό διακοσμημένα μέ μικρογραφεῖς χειρόγραφα**.

Ὁ ὅρος **«αὐτοκρατορικά Μηνολόγια»** χρησιμοποιεῖται γιά ἕναν ἀριθμό χειρογράφων πού περιέχουν ἀγιολογικά κείμενα σέ συνοπτική μορφή. Ἡ δομή τους μοιάζει πολύ μέ ἐκείνη ἑνός Μηνολογίου καί ὀνομάστηκαν

(1992) : 143- 155, σ. 149-150. W. Horandner. *Der Prosarythmus in der rhetorischen Literatur der Byzantiner*. WBS 16, Wien 1981, σ. 134κέ.

³⁵ Chr.Hogel, *Symeon Metaphrastes. Rewriting and Canonization*, σ.141-146.

«αυτοκρατορικά» για την εμφάνη σύνδεσή τους με την αυτοκρατορική εξουσία, δηλ., κάθε κείμενο τελειώνει με μία προσευχή στον αυτοκράτορα και πολλά από τα χειρόγραφα ήταν διακοσμημένα με την εικονογραφία τους να λαμβάνεται απευθείας από το λεγόμενο **Μηνολόγιο του Βασιλείου Β΄**, (Vaticanus gr. 1613), αρχές ένδεκατου αιώνα, που περιέχει τους μήνες Σεπτέμβριο μέχρι Φεβρουάριο και είναι μοναδικό ανάμεσα στα Συναξάρια για την καλλιτεχνική του αξία καθώς περιέχει 430 λεπτομερείς μικρογραφίες³⁶.

Ο **Μαυρίκιος διάκονος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος**, ια΄-ιβ΄ αιώνα, θέλησε να αξιοποιήσει όλο το υλικό που βρέθηκε μετά τον Συμεών τον Μεταφραστή και συνέθεσε τον Συναξαριστή των 12 μηνών του ένιαυτου, ενώ ο Ε.Γ. Παντελάκης βλέπει το έργο του Μαυρικού ως διασκευή του Βασιλειανού Μηνολογίου και συμπλήρωσή του³⁷.

Καταλυτικό στοιχείο για την παρακμή παραγωγής αγιογραφικών κειμένων τον 11^ο αιώνα αποτελεί η άμφισβήτηση ανάδειξης νέων αγίων. Ο **άγιος Συμεών Νέος ο Θεολόγος** είναι ο σημαντικότερος θεολόγος της περιόδου (924-1022). **Βιογράφος του είναι** ο ιερομόναχος και ήγούμενος τῆς μονῆς Στουδίου κατά την εποχή του σχίσματος τῶν Ἐκκλησιῶν **Νικήτας Στηθάτος** που εκτός από μαθητής του, εξέδωσε και το θεολογικό έργο του.

Σημαντική βυζαντινή μοναστηριακή φυσιογνωμία αυτής τῆς περιόδου αποτελεί ο ίδρυτής του άθωντικού κοινοβιακού μοναχισμού και τῆς Μεγίστης Λαύρας Ἄθου, **άγιος Ἀθανάσιος ο Ἀθωνίτης** που κατάγονταν από την Τραπεζούντα. Έχουν διασωθεῖ δύο Βίοι του που αποτελοῦν θέμα ακαδημαϊκῆς αντιπαράθεσης. Η επικρατούσα θέση είναι αυτή του εκδότη J. Noret, ότι συντάκτης του έκτενῆ Βίου Α, που χρονολογεῖται ως παλαιότερος, είναι ο ίδιος ο Ἀθανάσιος και διακρίνεται για τό ιδιαίτερα εκλεπτυσμένο του ύφος σέ αντίθεση με τό άπλό ύφος του Βίου Β που συντάκτης του θεωρεῖται άνώνυμος μοναχός τῆς Μεγίστης Λαύρας μεταξύ 1050 και 1150³⁸.

Ο άσυνήθιστος και καινοτόμος **Βίος του όσιου Κύριλλου Φιλέωτη** με συντάκτη του τόν **μοναχό Νικόλαο Κατασκευτηνό**, συνδέεται με ένα νέο είδος αγιότητας τούς «έγγαμους άγίους» που αναπτύσσεται στην μεσοβυζαντινή περίοδο σέ συνδυασμό με μία πρόδηλη άσκητική πρακτική φιλανθρωπίας για χάρη του Χριστού. Επίσης ο Βίος του **όσιου Μελετίου του Νέου**, ίδρυτῆ τῆς όμώνυμης Μονῆς στον Κιθαιρώνα, αποτελεί

³⁶ Chr.Hogel, *Symeon Metaphrastes. Rewriting and Canonization*, σ.150. Πρβλ. EHRHARD III.341-442. Πρβλ. S. Paschalidis, *The Hagiography of the eleventh and Twelfth centuries*, σ.145. Πρβλ.ODB υπό *Menologion of Basil II*.

³⁷ Π.Β. Πάσχου, *Άγιοι οι φίλοι του Θεού. Εισαγωγή στην Αγιολογία τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας*, Ἐκδ. Ἄρμος, σ. 188· πρβλ. Νικοδήμου, *Συναξαριστής*, τ. Α, σελ.27· Ε.Γ. Παντελάκη, ΜΕΕ, τ.ΚΒ΄, σελ.550γ΄· Π.Γ. Νικολόπουλου, Θ.Η.Ε., τ. 11, Ἀθήναι 1967, στ.554-556.

³⁸ S. Paschalidis, *The Hagiography of the eleventh and Twelfth centuries*, σ.149-150.

παράδειγμα τῆς μοναστηριακῆς ἀναγέννησης στό ἑλληνικό ἔδαφος στήν διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου καί ἐξιστορεῖται ἀπό δύο σύγχρονους ἀγιογράφους τοῦ 12^{ου} αἰώνα, τόν **Νικόλαο Μεθώνης** (BHG 1247) καί τόν **Θεόδωρο Πρόδρομο** (BHG 1248)³⁹.

Στήν **Κωνσταντινούπολη**, κέντρο ἀγιογραφικῆς παραγωγῆς κειμένων μία ομάδα Βυζαντινῶν διανοούμενων κατέχουν ρόλο-κλειδί. Ὁ **Μιχαήλ Ψελλός** ἐπισημοποιεῖ καί ἐπαινεῖ τήν πρακτική τῶν «μεταφράσεων» ὡς λογοτεχνική ἐπεξεργασία κειμένων μέ σκοπό καί τήν ρητορική τους βελτίωση ὅπως γίνεται κατανοητό μέσα ἀπό τό Ἐγκώμιόν του στόν Συμεών τόν Μεταφραστή. Σημαντική ἀγιολογική ἐργασία του ἀποτελεῖ ὁ **Βίος τοῦ ἀγίου Αὐξεντίου** (BHG 203) πού γιά τόν Kazhdan ἀποτελεῖ αὐτοβιογραφία τοῦ Ψελλοῦ⁴⁰.

Ὁ **Θεοφύλακτος ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος (1089)**, συνδέεται μέ τόν κύκλο τῶν μαθητῶν τοῦ Ψελλοῦ, ὑπῆρξε «μαῖστωρ τῆς ρητορικῆς καί δάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου» στήν Κωνσταντινούπολη. Σημαντικά εἶναι δύο ἀγιολογικά του ἔργα : α) ὁ **Βίος τοῦ ἀγίου Κλήμεντος Ἀχρίδος** (BHG 355) καί β) **Ἐγκώμιον γιά τούς δεκαπέντε μάρτυρες τῆς Τιβεριούπολις** (Στρωμνίτσα) πού συνέβη ἐπί βασιλείας Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτη καί εἶναι γραμμένο σέ ἀττικίζουσα γλῶσσα μέ ρητορικά σχήματα⁴¹.

Οἱ τρεῖς **Πανηγυρικές τοῦ ἀγίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλειστοῦ** ἀπό τήν Κύπρο ἀποτελοῦν χαρακτηριστικό παράδειγμα τῆς ἐπαρχιακῆς ἀγιογραφίας τοῦ 12^{ου} αἰώνα καί πολύτιμη πηγή γιά τήν Κυπριακή ἀγιολογία ὅπου χρησιμοποιοῦν γλωσσικούς τύπους ἀπό τήν λαϊκή κυπριακή διάλεκτο ὅπως καί ἐπαναλαμβανόμενο ὕφος κατά τήν χρήση χαιρετισμῶν⁴².

Ἡ **ἀγιογραφική λογοτεχνία τῆς Θεσσαλονίκης** εἶναι ιδιαίτερης σημασίας. Ἐπικεντρώνεται σέ ἀριθμό κειμένων γιά τόν πολιοῦχο καί προστάτη τῆς πόλης **Ἅγιο Δημήτριο**. Ὁ **μοναχός καί φιλόσοφος Συμεών** ἔγραψε Ἐγκώμιον σέ λόγια γλῶσσα μέ ὀμηρικῆς ἐκφράσεις, ὅπως καί ὁ **μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος Ἐγκώμιον καί Κανόνα**. Ὁ **Εὐστάθιος**, λιγότερο γνωστός γιά τά ἀγιολογικά του ἔργα, ἔγραψε: α) Ἐγκώμιον στούς Μάρτυρες Ἀλέξανδρο, Ἀλφειό, Ζώσιμο καί Μάρκο τοῦ ποιμένου· β) Βίο ὁσίου Φιλοθέου πρεσβυτέρου (Ὁψικίου)· γ) Ἐγκωμιαστικό

³⁹ S. Paschalidis, *The Hagiography of the eleventh and Twelfth centuries*, σ.151-152.

⁴⁰ S. Paschalidis, *The Hagiography of the eleventh and Twelfth centuries*, σ.154. Πρβλ. Kazhdan, *Hagiographical Notes 3. An Attempt at Hagio-autobiography. The Pseudo-Life of 'saint' Psellus?*

⁴¹ S. Paschalidis, *The Hagiography of the eleventh and Twelfth centuries*, σ.154-155.

⁴² S. Paschalidis, *The Hagiography of the eleventh and Twelfth centuries*, σ.155. Πρβλ. Χρ. Οικονόμου, Ὁ ἅγιος Νεόφυτος ὁ ἐγκλειστος καί τό συγγραφικό του ἔργο, περ. Ἐνατενίσεις, σ.20-23, www.kykkos.org.cy/imkt.cy.net/09/T09-020.pdf. Βλ. Δημητρακόπουλου-Σπίγγου, *Οἱ χαιρετισμοί τῆς Πανηγυρικῆς Α τοῦ ἀγίου Νεοφύτου Ἐγκλειστοῦ*, ΕΕΦΣΠΑ 38 (2006-2007), σ. 159-171.

Βίο αγίου Φωτίου Θεσσαλίας (BHG 1545) ιδρυτή τῆς μονῆς Ακαπνίου Θεσσαλονίκης καὶ κληρικό στον κύκλο του Βασιλείου Β'⁴³.

Ἡ Παλαιολόγεια ἐποχή (1261-1453) χαρακτηρίζεται ἀπό πολιτική καὶ οἰκονομική παρακμή σέ συνδυασμό μέ ἄνθηση τεχνῶν καὶ γραμμάτων. Οἱ (νέοι) ἅγιοι καὶ βιογράφοι τους κατοικοῦν ἐπὶ τό πλεῖστον σέ Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη καὶ Ἅγιο Ὄρος.

Ἡ Θεοδώρα Ραούλαινα Καντακουζηνή Παλαιολογίνα (1240-1300) συγγραφέας καὶ μέλος του κύκλου τῶν λογίων τῆς Παλαιολόγειας ἀναγέννησης ἔγραψε Βίο γιὰ τούς ἀδελφούς Θεόδωρο καὶ Θεοφάνη Γραπτό (BHG 1793), ὁμολογητές στήν περίοδο εἰκονομαχίας καὶ ἴσως τό κείμενο ἀποτελεῖ συγκαλυμμένο ἀφιέρωμα στους δύο ἀδελφούς του συζύγου τῆς Θεοδώρας πού τυφλώθηκαν ἀνθιστάμενοι στήν ἀπόφαση τῆς Συνόδου τῆς Λυών γιὰ τήν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν⁴⁴.

Ὁ ἐκκλησιαστικός ἱστορικός **Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος** ὑπῆρξε βιογράφος «παλαιῶν» αγίων. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ «Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τῆς ὁσίας μητρὸς Εὐφροσύνης τῆς Νέας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει» (BHG 627), πού ἐνῶ ἡ ἁγία εἶναι σύγχρονη του Λέοντος του ΣΤ' Σοφοῦ (866-912), καταγράφονται θαύματα πού συμβαίνουν μέχρι ἐποχῆς Ἀνδρονίκου Β (1259-1332)⁴⁵.

Ὁ **Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης** (+1324) μέγας λογοθέτης πού μερικὲς φορές τὸν ἀποκαλοῦν «νέο Μεταφραστή», ἔγραψε 29 Βίους καὶ Ἐγκώμια σέ παλαιούς αγίους. Μόνο ὁ Βίος στον ἅγιο Ἰωάννη τὸν Ἐλεήμονα τὸν Νέον (BHG 889η), πού προφανῶς ἔζησε στήν αὐτοκρατορία Νίκαιας, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ «νέος» ἅγιος. Σέ ὅλα τὰ ἀγιολογικά κείμενά του ὁ Ἀκροπολίτης προσπάθησε νά ἀκολουθήσει τούς ρητορικούς τύπους καὶ νά γράψει σέ ἕνα ὕφος πού θά ἐγκρίνονταν ἀπό τὰ μέλη τῶν λογίων του κύκλου του, στους ὁποίους καὶ τὰ ἔστειλε γιὰ νά λάβει τήν κριτική τους. Πηγές ἐμπνευσῆς του ὑπῆρξαν προσωπικά βιώματα ἴασης (ἁγία ὀσιομάρτυρα Θεοδοσία, ἅγιος Βάρβαρος)· προσκυνηματικό ταξίδι στους Ἁγίους Τόπους (Προκόπιος Μεγαλομάρτυς Καισάρειας), παράκληση δασκάλου του (ἅγιος Ἰωάννης Ἐλεήμων ὁ Νέος), μία ἀνακαινισμένη ἐκκλησία (ἁγία Θωμαΐς), ἀνάθεση λόγου πρὸς ἐκφώνηση τήν ἡμέρα τῆς ἑορτῆς του αγίου (ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός, Μέγας Κωνσταντῖνος, ἅγιος Βάρβαρος)⁴⁶.

Οἱ ἀγιογράφοι, ἀπό τὰ μέσα μέχρι τὰ τέλη του 14^{ου} αἰῶνα (1330-1400), προέρχονται ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον ἀπό μοναχικούς παρὰ τῶν

⁴³ S. Paschalidis, *The Hagiography of the eleventh and Twelfth centuries*, σ.157.

⁴⁴ A-M. Talbot, *Hagiography in Late Byzantium (1204-1453)*, στό *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, vol. I : Periods and Places, ed. By Stephanos Efthymiadis, Ashgate, σ.177.

⁴⁵ A-M. Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ.177.

⁴⁶ A-M. Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ.178-179. Πρβλ. ΕΙΕ/ΙΒΕ, *Αγιολογία Ὑστερης Βυζαντινῆς Περιόδου*, Ἡλεκτρονικός κατάλογος κειμένων.

ἀνακτόρων κύκλους καί ἐμπνέονται ἀπό τό νέο πνευματικό κίνημα τοῦ Ἡουχασμοῦ.

Τρεῖς ἅγιογράφοι κυριαρχοῦν τήν περίοδο αὐτή : α) ὁ ἱστορικός **Νικηφόρος Γρηγορᾶς** (1292/1295-1358/1361). Ἐγραψε γιά τόν Μιχαήλ Σύγγελο (BHG 1297) εἰκονολάτρη Ὁμολογητή τοῦ 9ου αἰώνα, ἠγούμενο τῆς μονῆς Χώρας μέ τήν ὁποία ὁ Γρηγορᾶς εἶχε στενή σχέση. Προφανῶς εἶχε πρόσβαση στήν ἐκδοχή Βίου τοῦ Σύγγελου ἀπό ἀνώνυμο ἅγιογράφο (BHG 1296), μᾶλλον κάποιον μοναχό τῆς μονῆς Χώρας, καί γιά μεγάλο μέρος τῆς ἐργασίας του ὁ Γρηγορᾶς τόν ἀκολούθησε καί ἐπανέλαβε τίς ἴδιες πληροφορίες. Ἡ «μετάφραση» τοῦ Βίου ἀπό τόν Γρηγορά ὅμως ἀνταντακλᾶ διαφοροτικούς στόχους : γράφει σέ πιο ἐκλεπτυσμένο ἀττικό ὕφος, ἀποκρύπτει κάποιες ἰδιαίτερες λεπτομέρειες καί προσθέτει ρητορικά χωρία. Ἐπίσης γράφει Βίο καί γιά τόν δάσκαλο καί θεῖο του Μητροπολίτη Ἡράκλειας (Πόντου) Ἰωάννη, πού θεωρεῖται ὡς τό πιο πετυχημένο ἔργο του παρά τό δυσνόητο ὕφος του πού ὅμως ὁ Martin Hinterberger τόν θεωρεῖ περισσότερο κοσμική βιογραφία παρά ἁγιολογική ἐργασία.⁴⁷

β) Ὁ **Φιλόθεος Μητροπολίτης Σηλυβρίας** (+1389), ἔζησε ἕναν αἰώνα μετά τόν Γρηγορά, εἶχε κλασσική ἐκπαίδευση, ἔγινε ἡσυχαστής μοναχός, ἐργάστηκε ὡς γραφέας καί ὕμνογράφος. Ἐγραψε Βίο γιά τόν σύγχρονό του Μακάριο Κωνσταντινούπολης (BHG 1000)⁴⁸ πού ἀναδεικνύει τήν πολυμαθειά του μέ συχνή χρήση ἀποσπασμάτων ἀπό ἐκκλησιαστικούς, ἀλλά καί κλασσικούς συγγραφείς καί «Ἐγκώμιον εἰς τόν ἅγιον Μεγαλομάρτυρα Ἀγαθόνικον» (BHG 43) πού ἔχασε τήν ζωή του γιά τήν πίστη του στήν Σηλυβρία ἐπί βασιλείας αὐτοκράτορα Μαξιμιανοῦ. Αὐτό τό κείμενο ἀπευθύνεται στό ἐκκλησίασμα τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Σηλυβρίας τήν ἡμέρα ἑορτασμοῦ τοῦ ἁγίου καί τόν Φιλόθεο τόν συνδέουν δύο λόγοι μέ αὐτόν τό ἅγιο : κατάγονται καί οἱ δύο ἀπό τήν περιοχὴ τῆς Νικομήδειας καί ὁ Φιλόθεος κατέληξε μητροπολίτης τῆς πόλης ὅπου ὁ Ἀγαθόνικος μαρτύρησε.

γ) Ὁ **Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φιλόθεος Κόκκινος** (1300-1377/1378). Γεννημένος στή Θεσσαλονίκη, ἠγούμενος τῆς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Μητροπολίτης Ἡρακλείας Θράκης καί δύο φορές Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης. Τό ἔργο του τόσο γιά ἁγίους τῶν πρώτων αἰώνων ὅσο καί γιά σύγχρονους του ἔχουν κοινό παρανομαστή τόν στενὸ σύνδεσμό τους μέ τήν ἀγαπημένη του Θεσσαλονίκη. Ἐγραψε

⁴⁷ A-M Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ.181-182.

⁴⁸ Α. Παπαδόπουλου-Κεραμέως, *Λόγος εἰς τόν ὄσιον Πατέραν ἡμῶν Μακάριον πρότερον μὲν ἐν Ἐὼα ὕστερον δέ καί ἐν Κωνσταντινουπόλει κατά τήν μονήν τοῦ Καλλίου ἀσκήσαντα*, Ἀνέκδοτα ἑλληνικά συγγράμματα, ἔγγραφα καί ἄλλα κείμενα κατ' ἐκλογὴν συλλεγόντα ἐκ τῆν ἐν τῇ Μαυρογορδάτειῳ Βιβλιοθήκῃ ἀναγραφομένων χειρογράφων καί νῦν πρώτον ἐκδιδόμενα ὑπό..., ἐν Κων/λει 1884, σ.46-59. Πρβλ. Μ. Χρόνη-Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος Σηλυβρίας. Βίος καί συγγραφικό ἔργο*, Ἀθήνα 1992, διδακτορική διατριβή, (ἰδιαίτερα σ. 132-140).

Ἐγκώμιον στόν ἅγιο Δημήτριον καί Λόγο στήν ἁγία ὄσιομάρτυρα Ἀνυσία (μαρτύρησαν στή Θεσσαλονίκη ἐπί αὐτοκράτορος Μαξιμιανού). Ἐπίσης ἔγραψε γιά πέντε συγχρόνους του πού γεννήθηκαν στή Θεσσαλονίκη ἢ θάφτηκαν ἐκεῖ : α) Βίος ἁγίου Σάββα τοῦ Νέου· β) Βίος ἁγίου Ἰσιδώρου Ἀ' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (κατά κόσμον Βουχειρᾶ)· γ) Βίος ὀσίου Γερμανοῦ Μαρούλη· δ) Ὑπόμνημα εἰς τόν ὄσιον Νικόδημον τόν Νέο (μοναχό Μονῆς Φιλοκάλλους Θεσσαλονίκης, ὅπου ὁ Φιλόθεος ὑπηρέτησε ὡς ἡγούμενος)· ε) Λόγος εἰς τόν ἐν ἁγίοις Πατέρα ἡμῶν Γρηγόριον Παλαμᾶν Ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης. Ἐνθερμος ὑποστηρικτής τοῦ Ἡσυχασμοῦ ὁ Φιλόθεος, ἐπιθυμοῦσε τήν ἀναγνώριση τοῦ Παλαμᾶ ὡς ἁγίου πού πράγματι ἔγινε ἐπί πατριαρχίας του τό 1368⁴⁹.

Λιγότερο γνωστός ἁγιογράφος εἶναι ὁ **Ἀντώνιος, Μητροπολίτης Λαρίσης** (1340-1362). Ἐγραψε γιά τόν ἅγιο Γεώργιο πού ἦταν ἰδιαίτερα δημοφιλῆς στήν Δυτική Θεσσαλία, γιά τόν ἅγιο Οἰκουμένιο τόν θαυματουργό Ἐπίσκοπο Τρίκκης καί γιά τόν προκάτοχό του ἅγιο Κυπριανό Λαρίσης. Ὁ Ἀντώνιος Λαρίσης ἐνδιαφέρεται νά προβάλλει τοπικούς ἅγιους. Στούς Λόγους του παρουσιάζει ἐθνικό καί πατριωτικό χρωματισμό. Ἐκτός ἀπό τόν ἀκραιφνή ἀρχαϊσμό του, τήν ἀρχαία Ἑλλάδα δέν τήν βλέπει σάν παγανιστικό ἀντίπαλο, ἀλλά σάν μέρος τῆς πολιτιστικῆς καί χριστιανικῆς κληρονομιάς⁵⁰.

Τέλος ὁ **Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κάλλιστος**⁵¹ ἔγραψε τόν Βίο τοῦ πνευματικοῦ του πατέρα ὀσίου **Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου** πού συνέβαλε καθοριστικά στήν διάδοση τῆς ἡσυχαστικῆς παράδοσης ἀπό τόν Ἄθω μέχρι στούς Σλάβους καί στούς Βούλγαρους.

Μεταξύ τῶν Ἡσυχαστῶν μοναχῶν πού ἀκολούθησαν τήν παράδοση τοῦ Γρηγορίου Σιναΐτη εἶναι : α) Ὁ ὀσιος **Ρωμύλος τῆς Ραβανίτσας** πού γεννήθηκε στήν πόλη Βιδίνιο (Βουλγαρία) καί **βιογράφος του ἦταν ὁ μοναχός Γρηγόριος** πού τόν συνόδεψε στά Παρόρια καί στόν Ἄθω⁵². β) Ὁ

⁴⁹ Βλ. Δ. Τσεντικόπουλου, *Φιλόθεος Κόκκινος. Βίος καί ἔργο*, διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, 2001 (ἰδιαίτερα σελίδες 243-309). Πρβλ. Δ. Κλεόπα, *Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρός ἡμῶν Γρηγορίου Ἀρχιεπίσκοπου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ, Ὁμιλίας μα*, ἐν Ἱεροσολύμοις 1857, σ. α-πς· *Βίος Γρηγορίου Παλαμᾶ*, ΡΓ.151, 551-656· Π. Χρήστου, *Βίος Γρηγορίου Παλαμᾶ*, ΕΠΕ 70, Θεσσαλονίκη 1984· Δ.Τσάμη, *Βίος Γρηγορίου Παλαμᾶ*, ΕΕΘΣΠΘ 27 (1982), 7-199. Α-Μ. Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ.183-184.

⁵⁰ Βλ. Β. Ψευτογκᾶ, *Ἀντωνίου Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης, Λόγοι Θεολογικοί, Θεομητορικοί, Δεσποτικοί, Ἀγιολογικοί* (εἰσαγωγή-σχόλια-κείμενα), Θεσσαλονίκη 2002· Μ. Τατάπα, *Ἀντωνίου Μητροπολίτου Λαρίσης, Ἐγκώμιον εἰς τόν ἅγιον Οἰκουμένιον*, Εἰσαγωγή-νεοελληνική ἀπόδοση-σχόλια, Βυζαντινός Δόμος 8-9 (1995-1997), 31-55· *Ἀντωνίου Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης, Λόγος εἰς τήν ἁγίαν Κοίμησιν τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καί Παρθένου Μαρίας*, Βυζαντινά 20(1999), 267-270· Χ. Στεργιούλη, *Ἑμνογράφοι καί ἕμνογραφικά κείμενα (Κανόνες) τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου*, Θεσσαλικά Μελετήματα 3 (2013), σ.9-10. Στ. Γουλουλή, *Ἀντωνίου Λαρίσης, Ἐγκώμιον εἰς τόν ἅγιον Κυπριανό Λαρίσης*, Προλεγόμενα-κείμενο-μετάφραση, Λάρισα 1991.

⁵¹ Α-Μ. Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ.185.

⁵² Halkin, *Un ermite des Balkans au XIVe siècle. La vie grecque inedite de st. Romylos*, Byzantion 31, 1961, 111- 147. Πρβλ. Κ. Παυλικιάνωφ, *The athonite period in the life of saint Romylos of Vidin*, Βυζαντινά Σύμμεικτα 15, σ.247-255.

όσιος Ἀθανάσιος ὁ Μετεωρίτης ἡσυχαστῆς μοναχός καί πρῶτος κτίτορας τῆς Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου ἢ τῆς Μεταμορφώσεως καί ὀργανωτῆς συστηματικοῦ μοναστικοῦ κοινοβίου. Σέ πρόσφατη ἔρευνά του ὁ Δ. Σοφιανός ἀναφέρει ὡς **συντάκτη καί γραφέα τοῦ Βίου τόν Νεῖλο Σταυρᾶ**, λόγιον μοναχό καί γραφέα πολλῶν κωδίκων τῶν Μετεώρων στά τέλη 14^{ου} καί ἀρχές 15^{ου} αἰώνα⁵³. γ) Ὁ **όσιος Μάξιμος Κausοκαλυβίτης** πού εἶχε **τέσσερις βιογράφους** : **1) τόν ὄσιο Νίφωνα Κausοκαλυβίτη· 2) τόν Θεοφάνη, ἡγούμενον Μονῆς Βατοπεδίου Ἁγίου Ὀρους καί μετέπειτα Μητροπολίτη Περιθεωρίου Εἰάνθης**. Ἡ ἐκδοχή αὐτοῦ τοῦ Βίου ὑπάρχει καί στό Νέο Ἐκλόγιον τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου· **3) τόν ἱερομόναχο Ἰωαννίκιο Κόγχυλα· 4) τόν ἱερονόναχο Μακάριο Μακρῆ** (1383-1431), μοναχό στή Μονή Βατοπεδίου Ἁγίου Ὀρους καί στή συνέχεια ἡγούμενον στή Μονή Παντοκράτορος στήν Κωνσταντινούπολη (BHG 1237f)⁵⁴. Ὁ **Βίος** πού ἔγραψε ὁ Νίφων εἶναι σέ ἀπλή καθομιλουμένη γλῶσσα γεμάτη γραμματικά λάθη καί ἀτελεῖς προτάσεις. Ἐπίσης παρουσιάζει περίεργες παραλείψεις γεγονότων (π.χ. θάνατος ὀσίου) καί δέν ὑπάρχει χρονική ἀκολουθία (π.χ. μετά θάνατον θαύματα τοῦ ἁγίου προηγούμενου καί ἀκολουθοῦν ἀναφορές στό χάρισμα τῆς διόρασης τοῦ ὄσο βρίσκονταν ἐν ζωῇ). Ὁ **Βίος** πού ἔγραψε ὁ Θεοφάνης εἶναι καί αὐτός σέ ἀπλή καθομιλουμένη γλῶσσα, ἀλλά παρουσιάζει καλύτερη ὀργάνωση ἀπό αὐτόν τοῦ Νίφωνα· εἶναι διπλάσιος σέ ἔκταση, περιέχει περιγραφή θανάτου τοῦ ὀσίου καί τοποθετεῖ τά μεταθάνατον θαύματά του στό τέλος τῆς διήγησης. Ἐπίσης τονίζει ἀκόμη τήν σχέση τοῦ Μαξίμου μέ τόν Ἡσυχαστή Γρηγόριο Σιναῖτη, κάτι πού ὁ Νίφων ἀγνοεῖ ἐντελῶς. Ὁ **Μακάριος Μακρῆς** πάλι (BHG 1237f) βασίστηκε στήν νεότερη ἐκδοχή ἔκδοσης τοῦ Βίου, αὐτή τοῦ Θεοφάνη. Στό ἀνώνυμο Ἐγκώμιον τοῦ Μακαρίου (κεφ.34) ἀναφέρεται ὅτι ὁ Μακάριος ξαναἔγραψε τόν Βίο, γιατί εἶχε ἀντίρρηση πρὸς τό ὕφος τῶν προηγούμενων ἐκδοχῶν καί ἔτσι

⁵³ Δ. Σοφιανοῦ, *Ὁ ὄσιος Ἀθανάσιος ὁ Μετεωρίτης. Βίος, Ἀκολουθία, Συναξάρια*. Προλεγόμενα, Μεταφρ. τοῦ Βίου, Κριτική ἔκδ. κειμένων, Ἐκδ. Ἱ.Μ. Μεγάλου Μετεώρου (Μεταμορφώσεως), Μετέωρα 1990. Πρὸβλ. Χρ. Μότσιου, *Οἱ ἅγιοι τῶν Μετεώρων*, διδακτορική διατριβή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1998 (ιδιαίτερα σ. 34-37, 64-104). Πρὸβλ. Ν. Βέη, *Συμβολή εἰς τήν ἱστορία τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων*, Βυζαντίς 1 (1909), 191-331. Βλ. Δ. Σοφιανοῦ, *Ἐξακόσια χρόνια μοναστικῆς παρουσίας στά Μετέωρα. Ἱστορική τεκμηρίωση*, Τρικαλινά 11 (1991).

⁵⁴ A-M. Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ.186. Ἀκολουθία συνέθεσε ὁ Χ. Μ. Μπούσιας, πού ὑπάρχει ἀνέκδοτη στή Μονή Βατοπεδίου. Πρὸβλ. *Μνήμη τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου τοῦ ἐπικεκλημένου Μακρῆ*, ἔκδ. Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Μακάριος Μακρῆς, Δελτίον Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος 3, Ἀθήναι 1889, 459-467. Βλ. *Βίος Μακαρίου Μακρῆ*, ed. Ast. Argyriou, *Macaire Makrès et la polémique contre l'Islam. Édition princeps de l'éloge de Macaire Makrès et de ses deux oeuvres anti-islamiques précédée d'une étude critique* [Studi e testi 34], Città del Vaticano, 1986, 185-236. Βλ. Ἀστ. Ἀργυρίου, *Μακαρίου τοῦ Μακρῆ συγγράμματα*. Θεσσαλονίκη, Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, 1996, σ. 247.

όδηγήθηκε στην «μετάφραση» του Βίου από τόν Θεοφάνη και μάλιστα σέ ένα πιό λόγιο ύφος, επισημαίνοντας από τήν ἀρχή τήν ἀνάγκη ν' ἀκολουθηθοῦν οἱ (ρητορικοί) «τύποι» τῶν ἐγκωμίων, ὅπως περιγραφῆς τῆς γενέτειρας τοῦ ὁσίου, τῆς οἰκογένειας καί τῆς ἀνατροφῆς του. Ὁ Μακάριος δέν περιέλαβε κάποια γεγονότα πού ὑπῆρχαν στό Βίο τοῦ Θεοφάνη ὅπως καί προσέθεσε κάποια ἄλλα πού δέν ἀναφέρονταν ἀπό τόν Θεοφάνη. Ἡ σύγκριση τῶν κειμένων Μακαρίου καί Θεοφάνη δίνουν τήν εὐκαιρία νά δεῖ κάποιος τόν τρόπο πού ἕνας συγγραφέας συνειδητά ὀριοθετεῖ τό ἐπίπεδο ὕφους πού ἐπιλέγει γιά τήν συγγραφή μίας ἐργασίας του σέ σχέση μέ κάποια ἄλλη προγενέστερη μέ τό ἴδιο θέμα. Αὐτό πού πλέον γίνεται κατανοητό εἶναι ὅτι τό Ἅγιον Ὅρος εἶναι ἀκόμη ἕνα φωτεινός πόλος, ἐκτός ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη καί τήν Θεσσαλονίκη, γιά τήν συγγραφή ἀγιολογικῶν ἔργων σέ λόγιο ὕφος⁵⁵.

Ἡ τελευταία περίοδος τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀπέδειξε τήν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἐνασχόληση μέ τήν ἀγιογραφία ἀπό λόγιους, κληρικούς, μοναχοῦς πού στήν συντριπτική τους πλειοψηφία ἦταν πολυμαθεῖς, εἶχαν κοινό μορφωτικό ὑπόβαθρο, ἦταν ἐξοικειωμένοι μέ τήν ρητορική καί ἐπεδίωξαν ἕνα πιό ἐκλεπτυσμένο ὕφος στήν συγγραφή τῶν κειμένων τους.

⁵⁵ A-M. Talbot, *Hagiography in Late Byzantium*, σ. 188.